

УДК 342.951 351.82

МЕТА І ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ігор КОРОПАТНИК,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і права Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The interaction of the armed forces and civil society presents a complex system of interconnected open on the quality of the operation which depends on security space. The driving force behind defense reform in Ukraine is to support the defense forces of the volunteerism and public provision that provides for increased interaction between the armed forces and civil society in Ukraine. The fundamental basis of any interaction between the principles and the goal you are trying to reach subjects interaction. The article discusses the purpose and principles of cooperation between civil society and the Armed Forces of Ukraine specified in the regulations. As a result of their analysis suggested clarifying in a doctrinal document – the doctrine of civil-military cooperation.

Key words: civil society, the Armed Forces of Ukraine, purpose, principles, cooperation, responsibility, legislation.

АНОТАЦІЯ

Взаємодія збройних сил та інститутів громадянського суспільства являє собою складну взаємозалежну відкриту систему, від якості функціонування якої залежить безпековий простір. Рушійною силою оборонної реформи в Україні є підтримка сил оборони з боку волонтерського руху та громадського резерву, що передбачає посилення взаємодії між Збройними Силами України і громадянським суспільством. Фундаментальною основою будь-якої взаємодії є принципи й мета, яку намагаються досягнути суб'єкти взаємодії. У статті розглянуто мету і принципи взаємодії інститутів громадянського суспільства й Збройних Сил України, визначені в нормативних документах. У результаті аналізу запропоновано їх уточнення в доктринальному документі – доктрині військово-цивільного співробітництва.

Ключові слова: інститут громадянського суспільства, Збройні Сили України, мета, принципи, взаємодія, відповідальність, законодавство.

Постановка проблеми. Сучасна історія розвитку України дає змогу констатувати, що питання взаємодії громадянського суспільства та збройних сил є не лише актуальними, а й принциповим для досягнення цілей національної безпеки щодо формування навколишнього безпекового середовища. Взаємодія збройних сил та інститутів громадянського суспільства являє собою складну взаємозалежну відкриту систему, від якості функціонування якої залежать рівень як розвитку демократичних відносин у державі, правової свідомості суспільства, так національного добробуту.

Нормативно-правове оформлення взаємодії Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства в Україні, на відміну від інших європейських країн, знаходиться на початковому етапі, тому потребує детального аналізу й наукового супроводження.

Актуальність теми. Прийняті за останній період нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання сфери взаємодії між громадянським суспільством і Збройними Силами України, остаточно не унормували її процеси та процедури. Насамперед це пов'язано з нормативною неусталеністю мети і принципів взаємодії вищезазначених суб'єктів. Питання наукового супроводження організації взаємодії збройних сил та інститутів громадянського суспільства в частині визначення її мети й принципів є наразі актуальними і такими, що потребують уважного розгляду.

Додаткової актуальності дослідженню надає затвердження Указом Президента України Стратегічного оборонного бюлетеня України, у п. 4 якого зазначено, що рушійною силою оборонної реформи в Україні є підтримка сил оборони з боку волонтерського руху та громадського резерву, що передбачає посилення уваги до взаємодії Збройних Сил України і громадянського суспільства.

Мета й принципи взаємодії є важливими елементами структурної складової механізму взаємодії, що зумовлює інтерес до цієї теми в юридичній науці. В основному дослідження були присвячені питанням взаємодії між органами державної влади, правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства. На окрему увагу заслуговують роботи К. Белякова, О. Бандурки, О. Лотюк, О. Музичука, І. Шопіної.

Метою статті є дослідження цілі діяльності інститутів громадянського суспільства та збройних сил як силового інституту держави. Це дасть змогу визначити коло завдань, які можуть бути вирішені більш ефективно у взаємодії шляхом взаємного використання ресурсів цих суб'єктів. На нашу думку, це буде сприяти більш ефективному виконанню своїх функцій суб'єктами взаємодії та досягненню функціональної мети кожного. Спираючись на визначену мету діяльності інститутів громадянського суспільства і Збройних Сил України (далі – ЗСУ), можна виокремити, відповідно, мету й принципи їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базуючись на філософських концепціях, теорія управління визначає взаємодію як погоджену в часі та місці спільну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети. Мета означає стан у майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього, варто, бажано або необхідно досягти. Тим самим мета є бажаною кінцевою точкою процесу, діяльності. Взаємодію як управлінське поняття можна розглядати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи загалом. Причому необхідно мати на увазі, що взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньо-організаційній діяльності системи, а й у зовнішніх її функціях [33].

Мета взаємодії ЗСУ та громадянського суспільства є похідною мети діяльності кожного суб'єкта. ЗСУ є державним інститутом, мета його діяльності визначена Конституцією України й законами України. Зокрема, стаття 19 Конституції України визначає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Відповідно, ЗСУ діють у межах своїх повноважень і в спосіб, передбачений Конституцією України та Законом України «Про Збройні Сили України».

Мета діяльності різних інститутів громадянського суспільства визначається в кожному випадку підзаконними нормативно-правовими актами й не повинна суперечити чинному законодавству. Мету взаємодії ЗСУ та інститутів громадянського суспільства потрібно формулювати виходячи зі змісту норм нормативно-правових актів, які регулюють діяльність цих суб'єктів.

Взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави виражається в поєднанні багатьох їхніх цілей і завдань. Метою формування громадянського суспільства й розбудови правової держави є функціонування соціальних інститутів, які покликані служити людині та захищати її права й інтереси. Цей процес взаємодії має відбуватися на основі принципу верховенства права, побудови системи економічних відносин на правових засадах [36, с. 43].

Метою функціонування громадянського суспільства є забезпечення прав і свобод кожної особистості, максимально повна їх реалізація. Саме громадянське суспільство, активно взаємодіючи з державною владою, стає в сучасних умовах важливою рушійною силою історії й суб'єктом побудови правової держави [9]. Справді, історичний розвиток сягнув нині тієї межі, яку суспільствознавці іменують персоналістичною революцією: особистість-персона вимагає від державної влади стосунків партнерства, а не домінування-підкорення. Принаймні західні демократичні суспільства, поділившись на громадянське суспільство як позадержавну сферу життя й державу, стверджують ці стосунки [19].

За Дж. Локком, «мета громадянського суспільства – уникати й виправляти ті незручності стану природи, які неминуче випливають із того, що кожна людина є суддею у власній справі» [23, с. 176].

К. Маркс зазначав: «Ніхто не може зробити що-небудь, не роблячи цього разом із тим заради якої-небудь зі своїх потреб...» [25, с. 245] «Найближчий розгляд історії переконує нас у тому, – зауважував Гегель, – що дії людей впливають із їхніх потреб, задоволення яких є метою громадянського суспільства» [8, с. 349].

У сучасній інтерпретації громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими й політичними відносинами між його членами, які не залежать від держави, а взаємодіють із нею, створюючи суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального та культурного статусу на базі розвинутих правових відносин. Найважливішою метою громадянського суспільства є обмеження владних функцій держави певними правовими рамками.

Але якщо категорія «громадянське суспільство» є більш загальною та філософською, то термін «інститути громадянського суспільства» набувають правового оформлення в чинному законодавстві, тому в дослідженні ми будемо оперувати останнім.

У сучасних умовах розвитку інститутів громадянського суспільства й формування демократичної держави

діяльність ЗСУ повинна бути спрямована на виконання основних функцій, визначених у Конституції України [21], Законах України: «Про оборону України» [14] і «Про Збройні Сили України» [16]. Збройні сили посідають особливе місце в системі державного апарату. Вони вирають у себе ознаки державного апарату, є важливим елементом механізму держави. Б.О. Демидов, ототожнюючи механізм держави й державний апарат, наголошує на тому, що важливим елементом його є збройні сили [10].

Щодо мети діяльності збройних сил існує кілька підходів. За Конституцією України, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на ЗСУ [21]. У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення застосування ЗСУ [14].

ЗСУ – це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності.

ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави й підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [16]. Тобто, основною метою діяльності збройних сил є забезпечення територіальної цілісності шляхом застосування зброї та військової техніки. Виходячи із цієї мети, європейські політики припускають й іншу мету діяльності, яка включає в себе не лише застосування збройної сили, а і створення інструменту стримування від зовнішніх загроз. Дедалі частіше озвучується позиція щодо політико-військового призначення збройних сил і звідси нового місця збройних сил у системі безпеки: вони розглядаються як військово-політичний інструмент забезпечення безпеки як у регіоні, так і всередині самих країн.

Організація взаємодії зумовлена необхідністю виконання завдань, що стоять перед ЗСУ, інститутами громадянського суспільства, і їх правовим забезпеченням. Необхідно зазначити, що цілі діяльності інститутів громадянського суспільства є досить різноманітними. Але з боку ЗСУ є чітко визначена мета взаємодії, яка обмежена метою діяльності самих збройних сил, визначеною в законодавстві. Аналізуючи статутні документи й положення про громадські організації, нормативно-правові акти, що регулюють діяльність збройних сил, ми можемо виокремити загальну мету їхньої діяльності та, відповідно, мету взаємодії цих суб'єктів. Доходимо висновків, що при здійсненні взаємодії мета кожного суб'єкта може бути спільна (забезпечення сталого розвитку держави) та окрема для кожного суб'єкта (так, мета мобілізації – наповнення військово навченим ресурсом ЗСУ, тобто мета взаємодії з боку збройних сил – отримання ресурсу).

Як зазначає О. Бандурка, взаємодія – більш широке поняття, на відміну від партнерства, передбачає взаємний вплив, взаємообмін видами та результатами діяльності, засновану як на співробітництві, так і на впливі або примусі однієї зі сторін [4, с. 8].

Метою взаємодії збройних сил і громадянського суспільства є створення умов для їх належного функціонування та розвитку: 1) з боку ЗСУ – забезпечення захисту держави, громадянського суспільства загалом від загроз із-зовні, а за необхідності відсіч збройній агресії; 2) з боку громадянського суспільства – забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості й впливу на напрями розвитку держави відповідно до викликів сучасності.

Розглядаючи взаємовідносини громадських організацій з органами державної влади та іншими суб'єктами суспільного

ладу, О.М. Ващук запропонувала таке визначення взаємодії між органами державної влади та об'єднаннями громадян: «це взаємний зв'язок двох сторін, які мають взаємні обов'язки правового характеру, але кожна з них наділена різними за своїм змістом повноваженнями» [6, с. 43].

В інтересах нашого дослідження ми перефразуємо її визначення, урахувавши той факт, що діяльність ЗСУ за сутнісними ознаками тотожні діяльності органів державної влади. Взаємодія збройних сил і громадянського суспільства – це взаємний зв'язок двох сторін, які мають взаємні обов'язки правового характеру, але кожна з них наділена різним за своїм змістом повноваженнями.

Принципи взаємодії є важливим елементом структурної складової механізму взаємодії. Рішення спрощуються, якщо підходити до них із позицій фундаментальних принципів [22, с. 57].

У загальному розумінні принцип (від лат. *principium* – першооснова, джерело) – це першоджерело, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності [13, с. 10]. Принципи розглядаються як вихідні базові положення того чи іншого явища з чітко вираженою сутністю [1, с. 336].

Принципи – це вияв об'єктивних законів у суб'єктивній формі, у суспільній свідомості [3, с. 47]. У принципах закладене загальне розуміння природи речей і явищ, якого мають дотримуватись усі.

Принцип – це те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки, переконання людини, ті практичні й моральні засади, якими вона керується у своєму житті в різних сферах діяльності [34]. За словами В. Корельського та В. Первалова, принципи – це «основоположні ідеї (вимоги), які визначають у своїй сукупності ідеальну конструкцію, модель» [31].

На думку В. Погорілка та О. Фрицького, принцип – це об'єктивна закономірність, притаманна будь-якому суспільно-політичному явищу, сформульована у вигляді певної ідеї, правила або засади [26]. На думку інших науковців, принцип – це «вихідний пункт пояснення чи керівництво до дії» [30].

Здійснення спільних заходів ЗСУ з інститутами громадянського суспільства для досягнення мети як спільної, так і окремої кожного суб'єкта вимагає, щоб їхня діяльність базувалася на чітко визначених, однакових для всіх засадах. Такими засадами, за загально визнаною думкою, є принципи взаємодії. Визначення принципів взаємодії суб'єктів дослідження є важливим інструментом для характеристики самої її сутності.

Досить слушне, на нашу думку, трактування поняття принципів взаємодії, запропоноване О. Музичуком, який під основними принципами взаємодії розуміє «основні поняття, положення, які відображають найбільш суттєві, головні сторони і прояви взаємодії. Вони охоплюють риси, властиві всій управлінській системі, а не тільки окремим елементам або рівням, явищам або процесам» [25, с. 150].

До основних принципів взаємодії вчені зараховують такі: законність, науковість, економічна доцільність, безперервність, плановість, гласність, системність, комплексність, спільність інтересів, «головна ланка», маневреність, паритетність (рівність), спеціалізованість (оптимальне використання можливостей взаємодіючих суб'єктів), пропорційна відповідальність за наслідки взаємодії, посилення управляючих параметрів системи, не пересічення компетенції, комплексне використання сил і засобів взаємодіючих сторін і деякі інші. Усі зазначені принципи діляться на загальні та спеціальні [12, с. 86].

Загальні принципи мають кардинальний, найбільш загальний, збірний характер [37, с. 26].

Думку щодо поділу принципів взаємодії на дві групи поділяє й О. Музичук, який стверджує, що «принципи, на яких засновується взаємодія органів внутрішніх справ (міліції) та громадськості, необхідно поділити на дві групи: загальні і спеціальні. До загальних принципів взаємодії слід віднести принципи науковості, правової упорядкованості, законності, гласності, плановості. Що стосується спеціальних принципів, то вони за своєю природою є похідними, по-перше, від принципів першої групи, тому конкретизують і доповнюють їх; по-друге, від найбільш загальних принципів управління. Це пояснюється тим, що сутність будь-якої взаємодії полягає в узгодженні, координації зусиль її суб'єктів. До них можна віднести такі принципи як: принцип спільності інтересів; безперервності; «головної ланки»; «резерву»; маневреності; оптимального використання можливостей взаємодіючих елементів; принцип координованості дій; принцип паритетності; принцип спеціалізації; принцип взаємодопомоги; пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії» [25, с. 155].

Досліджуючи взаємовідносини громадських організацій з органами державної влади та іншими суб'єктами суспільного ладу, О.М. Ващук зазначає, що «взаємостосунки громадських об'єднань та влади повинні будуватися шляхом діалогу, який заснований на взаємній повазі та врахуванні інтересів обох сторін. Цей принцип не повинен порушуватись і у взаємодії суб'єктів системи «громадські організації – органи місцевого самоврядування» [6, с. 53].

Невід'ємним елементом механізму взаємодії є принцип координації дій, що є засобом забезпечення узгодженості. Поняття «координація» (від латинського «соо» – спільно, «ordinatio» – упорядкування, взаємозв'язок, узгодження) [29, с. 349]. В. Завгородній зараховує до загальних і спеціальних принципів такі:

1) загальні принципи: законність, плановість, доступ до інформації, безперервність, прозорість діяльності, гласність, науковість, комплексність, системність;

2) спеціальні принципи: спільність інтересів, координація дій, оптимальне використання можливостей взаємодіючих суб'єктів, конфіденційність, державний захист осіб, які надають допомогу в здійсненні заходів щодо запобігання та протидії корупції, державне стимулювання, паритетність, активність [13, с. 10].

Теорія управління розглядає соціальну систему як цілісну й динамічну сукупність частин і елементів, взаємопов'язаних між собою [32, с. 23]. Загалом формальний тип організації та взаємодії складових соціальних систем може забезпечити ефективність розвитку відповідних процесів лише в тому випадку, якщо, по-перше, він об'єктивно віддзеркалює соціальні потреби; по-друге, формує науково обгрунтовані засоби, механізми, форми і способи задоволення, вирішення соціальних потреб чи завдань; по-третє, визначальне місце серед засобів, механізмів, форм і способів посідають організаційно-правові; по-четверте, урахувуються властиві цьому типові закономірності й тенденції суспільного розвитку.

Саме характер зв'язку – прямий чи опосередкований, кількісний чи якісний, внутрішній чи зовнішній, змістовний чи формальний тощо – і зумовлює сутність і результати взаємодії. Тим самим взаємодія відображає в будь-якому соціальному явищі його сутність і структуру, зміст і форму, зумовлює логічну та історичну послідовність процесу розвитку [7, с. 81].

Окремо необхідно приділити увагу принципам діяльності інститутів громадянського суспільства, тому що принципи взаємодії, як визначено нами раніше, не можуть виходити за межі принципів діяльності суб'єкта, і це суттєво впливає на форми зв'язку й можливі принципи взаємодії між громадянським суспільством і ЗСУ.

Найбільш узагальнено принципи діяльності й принципи взаємодії громадянських інститутів визначено у Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій у Європі [35], а саме: входження до процесів формування державної політики, з одного боку, з іншого – держава не повинна намагатися заволодіти чи змусувати працювати під своїм контролем неурядові організації.

У національному законодавстві визначено такі принципи діяльності об'єднання громадян: добровільність, самоврядність, вільний вибір території діяльності, рівність перед законом; відсутність майнового інтересу їхніх членів (учасників); прозорість, відкритість і публічність [17].

Перші принципи взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади було зафіксовано в документі Кабінету Міністрів України [28], де було окреслено п'ятнадцять позицій. Для прикладу необхідно привести деякі з них: соціальне партнерство; забезпечення рівних можливостей; взаємовідповідальність; відкритість і прозорість; розроблення й упровадження ефективного механізму налагодження комунікацій із громадськістю; надання інформації про свою діяльність; проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності; розроблення проектів рішень; висвітлення в засобах масової інформації проектів ефективного співробітництва; участь інститутів у формуванні та реалізації державної політики; визнання органами виконавчої влади різних видів діяльності інститутів; неутручання; ефективність процесу взаємодії.

Пізніше кількість принципів взаємодії в нормативних документах була зменшена, а протягом чотирьох років – у 2012 і 2016 – принципи взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства було уточнено шляхом прийняття двох Указів Президента: № 212/2012 та № 68/2016, відповідно.

Окремо розглянемо деякі з них.

Принцип «соціальне партнерство», викладений у Розпорядженні Кабінету Міністрів України [28], трансформувалася в принцип «партнерство й конструктивна взаємодія держави та громадянського суспільства» й надалі в принцип «забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства». У результаті трансформації в нормативному акті термін «держава» було переформатовано в термін «органи державної влади».

Надалі на нашу думку некоректно визначено саму сутність терміна «громадянське суспільство», на сприяння якого направлений Указ Президента № 68/2016. Виходячи із цього принципу, громадянське суспільство обмежується «організаціями громадянського суспільства». Натомість, відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України [28], до інститутів громадянського суспільства зараховано таке: громадські організації, професійні й творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації й інші невідприємницькі товариства та установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Формулювання принципу як «забезпечення конструктивної взаємодії» виглядає упереджено: сама взаємодія не може базуватися лише на конструктивних засадах, й історія неодноразово це демонструвала.

Принцип забезпечення рівних можливостей [28] було трансформовано спочатку в принцип «рівність і недискримінація», а надалі в принцип «політична неупередженість і недискримінація стосовно всіх видів громадянського суспільства». Необхідно наголосити, що до видів громадянського суспільства зараховуємо часові або історичні моделі громадянського суспільства. Поряд із ними можуть бути виділені моделі, у яких ураховано

переважання тих чи інших функцій у життєдіяльності громадянських суспільств. Вони також властиві певним етапам його еволюції або певним країнам. Варіантом такого «моделювання» є виділені Н. Розенблом такі різновиди громадянського суспільства, як «демократичне», «посередницьке» та «виборче громадянське суспільство». І дійсність, і теорія еволюціонуючи в часі, зазнали змін, які були узагальнені під назвами «громадянське суспільства I, II і III типів» [1].

Тобто, формулювання в тексті «щодо всіх видів громадянського суспільства» не несе абсолютно ніякого мовного навантаження, а сутність самого принципу нівелюється. До того ж до інститутів громадянського суспільства ми не зараховуємо політичні партії (не лише суто з позиції законодавця, а й із позиції наявних концепцій громадянського суспільства). Виявляється незрозумілим зміст формулювання «політична упередженість до інститутів громадянського суспільства», сутність діяльності яких лежить поза межами політики та політичних рухів.

Принцип забезпечення рівних можливостей у взаємовідносинах і взаємодії держави та громадянського суспільства не може бути реалізований виходячи з правового статусу суб'єктів правовідносин – держави й неурядових організацій, які не мають владних повноважень щодо апарату держави. Різниця в правах та обов'язках, які власне визначають правовий статус будь-якого суб'єкта правовідносин, виключає рівність у взаємодії держави та громадянського суспільства й, відповідно, застосування в цих взаєминах принципу рівності.

Принцип взаємовідповідальності, окреслений у Розпорядженні Кабінету Міністрів України [28], було переформатовано в принцип «взаємна відповідальність держави та громадянського суспільства» в Указі Президента № 68/2016. Надалі принципи взаємовідповідальності, відкритості й прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування оформлено в єдиний принцип «прозорість, відкритість і взаємовідповідальність органів державної влади й місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства». Хочемо зазначити, що поєднання цих двох принципів є не зовсім обгрунтованим. У Рішенні Конституційного Суду України [27] зазначено: «Преамбула Конституції України виходить з широкого розуміння поняття «відповідальність». У ній зазначено, що Верховна Рада України, здійснюючи установчу владу Українського народу і від його імені приймаючи Конституцію України, усвідомлює свою відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями.

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який виявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (у цьому випадку конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, стаття 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами й діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також

державою завдана безпідставним осудженням шкода в разі скасування вироку суду як неправосудного (стаття 62 Конституції України).

Конституція України передбачає відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових і службових осіб, установивши за певні дії чи бездіяльність відповідні заходи впливу (санкції) до них [27]. Тобто, принцип відповідальності означає, що держава сама приймає на себе зобов'язання забезпечення свобод особистості, але при цьому громадянин бере на себе обов'язок підкорятися встановленим законом загальним правилам.

Як уже було зазначено, принцип відповідальності держави й, відповідно, органів державної влади закріплені у Конституції України та Законах України, які регламентують їхню діяльність. Також принцип відповідальності закріплені у Кримінальному, Господарському, Цивільному кодексах України, Кодексі адміністративного судочинства України й інших нормативних документах (громадські об'єднання, відокремлені підрозділи іноземних урядових організацій за порушення законодавства несуть відповідальність, передбачену цими та іншими законами України [17]).

Аналізуючи норми правових актів, що регулюють діяльність органів державної влади, можна перекоонатися, що принципу взаємної відповідальності, особливо щодо інститутів громадянського суспільства, не існує. Існує принцип відповідальності, солідарної відповідальності тощо. (наприклад, діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості й прозорості [18]).

На нашу думку, принцип взаємної відповідальності не відповідає сутності відносин і взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Відносини, урегульовані законодавством, базуються на принципі відповідальності за дотримання закону й відповідальності за вчинені дії. Наголошуємо, Конституція України передбачає відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових і службових осіб, установивши відповідальність за певні дії чи бездіяльність, але не оперує категорією «взаємовідповідальність». Також громадські організації несуть відповідальність за порушення законодавства, але не мають взаємної відповідальності. У Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» одним із принципів, на основі якого здійснюється цивільний контроль, визначено принцип відповідальності органів державної влади та органів військового управління в межах, визначених законодавством за виконання покладених на них функцій.

Принцип прозорості пропонується визначати як систематичне висвітлення діяльності органу державної влади, роз'яснення цілей, змісту й механізму реалізації державної політики, а відкритість – як створення органом державної влади умов для безперешкодного доступу громадян до інформації про його діяльність і процесу прийняття рішень на всіх етапах їх готування [20, с. 22].

Відповідно до Принципів Європейського адміністративного простору (SIGMA-1999), принцип відкритості і прозорості розуміється як відкритість на протипагу секретності; прозорість на протипагу дискретності; винятковість конфіденційного та секретного характеру діяльності органів публічної влади; набрання законної сили тільки після офіційного опублікування; підлеглість публічних адміністрацій зовнішньому контролю;

обов'язкове обґрунтування й наведення підстав прийнятого рішення особі, чії права або законні інтереси зачіпаються з його прийняттям [11]. Отже, принципи відкритості й прозорості не розділяються.

Ми вважаємо, що принцип взаємодії, визначений в Указі Президента України № 68/2016, у його чинній редакції не може бути практично реалізований і повинен бути розділений на два окремих. Це принцип «відкритості і прозорості» й принцип «відповідальності».

Ці два принципи можливо застосувати до взаємодії ЗСУ та громадянського суспільства, але із застереженням. Ураховуючи, що інформація щодо діяльності ЗСУ не завжди може бути оприлюднена й містить інформацію з обмеженим доступом, можемо зазначити, що принцип прозорості не може бути застосований стосовно діяльності ЗСУ. Він буде поглинутий принципом відкритості. Принцип відкритості у взаємодії з громадянським суспільством реалізовується ЗСУ шляхом видання кожного року довідника «Біла книга» до положень Закону України «Про демократичний контроль над Військовою організацією та правоохоронними органами» [15] з метою систематичного інформування громадськості про діяльність ЗСУ. Принцип відкритості для суспільства інформації про діяльність (взаємодію) ЗСУ, яка не становить державну таємницю, відображено в статті 4 вищезгаданого Закону (принципи здійснення цивільного контролю).

У Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій у Європі сформовано такий принцип: «Органи державної влади не повинні намагатися заволодіти НУО чи змушувати працювати під своїм контролем». У Розпорядженні Кабінету Міністрів України [28] і в Указі Президента України він звучить як «невтручання» й «невтручання органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в діяльність інститутів громадянського суспільства», відповідно, а в Указі Президента України № 68/2016 він узагалі відсутній. На нашу думку, відсутність цього принципу в відносинах громадянського суспільства та держави нівелює саму ідею розвитку демократичної держави і громадянського суспільства в тому числі.

Висновки. Саме принципи є базовим фундаментом у відносинах, що виникають між державою й суспільством. На наше переконання, юридичне закріплення принципів, проголошених державою, є інструментом впливу як на органи виконавчої влади, так і на суспільство. Від відповідального та обґрунтованого вибору принципів взаємовідносин залежить подальша ефективність взаємодії громадянського суспільства й держави, відповідно, ЗСУ та інститутів громадянського суспільства як їхніх складових. Наявність або відсутність певних вихідних принципів взаємодії може слугувати як поштовхом до ефективної співпраці, так і бар'єром у їх розвитку.

Ми вважаємо за необхідне визначити й закріпити на законодавчому рівні принципи взаємодії ЗСУ та інститутів громадянського суспільства, ураховуючи європейський досвід і специфіку діяльності збройних сил як силового інструмента держави.

Спираючись на визначення цивільно-військових відносин, відображеного в законодавстві як сукупність правових взаємовідносин між суспільством і складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансові-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки й оборони, можемо констатувати, що існує потреба у фіксуванні самих принципів цих правових відносин. На нашу думку, принципи взаємодії ЗСУ та інститутів громадянського суспільства необхідно закріпити в доктринальному документі, який би відобразив сутність взаємовідносин і окреслив напрями та

способи цих взаємовідносин. За основу пропонується взяти Доктрину військово-цивільного співробітництва НАТО.

До основних принципів, які доцільно буде винести в доктрину цивільно-військового співробітництва, ми пропонуємо зарахувати такі: принцип верховенства права; принцип дотримання прав і свобод людини; принцип відкритості; принцип відповідальності; принцип системності; принцип невторчання; принцип деполітизації; принцип деідеологізації.

Необхідно зазначити, що мета взаємодії громадянського суспільства та ЗСУ може бути спільна або різна, може бути змінена в процесі взаємодії внаслідок суб'єктивних або об'єктивних обставин і факторів. Принципи взаємодії повинні бути однакови, тому загальні та спеціальні принципи взаємодії будуть обмежені специфікою діяльності ЗСУ.

Список використаної літератури:

- Абрамов Н.А. Хозяйственно-процессуальное право Украины / Н.А. Абрамов. – Х. : Одиссей, 2003. – 336 с.
- Арато Э. Возрождение, упадок и реконструкция концепции гражданского общества / Э. Арато, Дж. Коген // Политическая мысль. – 1996. – № 1. – С. 25.
- Атаманчук Г.В. Особенности процессов управления в развитии социализме / Г.В. Атаманчук. – М. : Мысль, 1985. – 200 с.
- Бандурка О.М. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією : [підручник] / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 352 с.
- Богатирьев И.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.Г. Богатирьев. – К., 2006. – 500 с.
- Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.М. Ващук. – К., 2004. – 207 с.
- Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под общ. ред. Е.Б. Кубко. – К. : Юринком, 1997. – 192 с.
- Гегель Г. Сочинения : в 3 т. / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. – 1977. – 471 с.
- Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центральноевропейський досвід : зб. наук. праць. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 384 с.
- Демидов Б.О. Системно-концептуальні основи діяльності у військово-технічній сфері / Б.О. Демидов. – К. : КНТ, 2004. – Книга 1 : Концептуальні основи та елементи національної безпеки. – 2004. – 736 с.
- Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [В.Б. Авер'янов, В.А. Дерещ, М.І. Ославський та ін.] ; за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юстиніан, 2007. – С. 277.
- Заброда Д.Г. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією : [монографія] / Д.Г. Заброра, В.К. Колпаков. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 176 с.
- Завгородній В.А. Поняття взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах» (Запоріжжя, 30 жовтня 2009 р.) / Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС. – Запоріжжя. : Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС, 2009. – Ч. 2. – С. 64–69.
- Про оборону України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
- Про демократичний та цивільний контроль над Військовою організацією та правоохоронними органами держави : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/go/975-15>.
- Про Збройні Сили України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
- Про громадські об'єднання : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
- Про Кабінет Міністрів України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
- Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – К.-Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 519 с.
- Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / за заг. ред. Н.К. Дніпроенко. – К. : ТОВ «Вістка», 2008. – С. 22.
- Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.
- Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Г. Кунц, С. О'Доннел ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1981. – Т. 1. – 1981. – 493 с.
- Локк Д. Два трактата про врядування / Д. Локк. – К. : Основи, 2001. – 265 с.
- Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. – Т. 3. – 1955. – 629 с.
- Музичук О.М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Музичук. – Х., 2003. – 193 с.
- Муніципальне право України : [підручник] / [В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.]. – К. : Юринком Інтер, 2001. – 352 с.
- Рішення Конституційного суду України № 7-рп-2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS01010.html.
- Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1035 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80>.
- Советский энциклопедический словарь / глав. ред. А.М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 626 с.
- Социология : [энциклопедия] / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
- Теория государства и права : [учебник для юридических вузов и факультетов] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 570 с.
- Управленческие процедуры / отв. ред. В.М. Лазарев. – М. : Наука, 1988. – 271 с.
- Фесюнін В.М. Організаційно-правові засади взаємодії органів Державної податкової служби з населенням : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.М. Фесюнін ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 187 с.
- Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
- Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі // Юридичний вісник України. – 2002. – № 50. – Ст. 141.
- Шевченко А.Є. До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні / А.Є. Шевченко, А.В. Старостюк // Юридичний вісник. – 2014. – № 4 (33). – С. 43–46.
- Шестопалова Л.М. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / Л.М. Шестопалова. – К. : Прецедент, 2006. – 197 с.